

Grmlje, trnjake i drijenke i lijeske glođete, koze
breze, bezazleni sad koliki čeka vas jad.

.....

Opet će lijeska žirom, a čokoti rađati grozdom,
hrastovi davat će plod, pletene mladice krov.

Većinu pjesama i epigrama Marka Marulića²⁷ donosi Šop u originalnom elegijskom distihu, ali ovog puta on posuže i za originalnom čakavštinom samog pisca. To je svakako neobično zato što je Nikoli Šopu čakavština strana. Evo jednog epigrama:

Mirnost, a nikako svađa, poštenje i pravedna parba,
Blago mi jedino jest: uvice pravedan sud.

Hvalu ja želim, ne želim gomilanje blaga, jer cinim
Svitaio imena glas, nezastrt činima zlim.

Iskrenim ričima pravdu ja tražim, ne začinjem svađe,
Jerbo mi želja je sved ostati odvitnik prav.

Naći ćemo kod ovih stihova ponešto stanki iza treće stope.

14 Pjesnik Nikola Šop, vidimo, bio je značajan prevodilac latinskih pisaca, a najviše svakako pjesnika, prvenstveno antičkih rimskih, a zatim i domaćih latinista. Šopove prepjeve antičkih pjesnika smatram doprinosom njegovom pjesništvu zato što on sve te kraće oglede daje u vlastitoj pjesničkoj viziji kao da se radi o njegovim pjesmama. Zbog toga Šop uvijek bira slobodan duži ili kraći stih, odnosno slobodnu rimovanu strofu, koja strukturalno ima one iste osobine kakve nalazimo u njegovoj samostalnoj pjesmi. Kod prepjeva antičkih latinskih pjesnika Šop samo nekoliko puta posuže za originalnim stihom, a tada tu više ne vidimo Šopa pjesnika nego Šopa stručnog prevodioca. Ovo zadnje, sigurno je, Šop nije htio ni biti.

Kod prevođenja iz domaćeg latiniteta Šop uglavnom nastupa kao stručan prevodilac, ali su tu kadšto očite i njegove osobine samostalnog i nadahnutog pjesnika, samo ako je pronašao sretno metričko ruho. Šop dosta prevodi u originalnom metru hekzametra i elegijskog distiha, i to dosta uspješno, ali on znade, već prema lirskoj vrijednosti samog teksta, i domaće latiniste dati u vrlo skladnom samostalnom ritmu, znade kadšto i imitirati antički ritam.

Mislim da su i danas na mjestu riječi Isidore Sekulić²⁸ da Šop označava zaokret prema modernom načinu prevođenja latinskih pjesnika. Ne označava on doduše nikakav prelom u našoj prevodilačkoj praksi, ali kao prevodilac svakako zauzima vrlo istaknuto mjesto. Originalni latinski stih njemu sigurno nije bio osobito uvjerljiv, i mislim da on i nije u biti nikad odstupao od onog što je o tom napisao 1935. u *Knjizi o Horaciju*.²⁹ Ipak je prevodio i u originalnom stihu, valjda da zadovolji filologe.

Šimun Šonje

²⁷ Zbornik Marka Marulića, 1950, str. 6–27

²⁸ Isp. članak: Nikola Šop, *Knjiga o Horaciju* – u: *Letopis Matice srpske*, knj. 345, sv. 1, 1936, str. 92–96.

²⁹ Isp. na str. 26 i 27.

ZNAČENJE ELEMENTA DĀ U IMENIMA DEMETRE I POSEJDONA

Demetra i Posejdon pripadaju grupi vodećih božanstava u mitološkoj hijerarhiji Grka. Kao deca Krona i Ree oni se nalaze u istim rodbinskim vezama (braća i sestre) sa Zevsom, Herom, Hadom i Hestijom. U mitu i kultu Demetra je nerazdvojivo povezana sa svojom kćerkom Korom–Persefonom, ženom boga podzemlja Hada. Ona je boginja plodnosti i žita, kao što je Posejdon bog mora, zemljotresa i konja, koji sa Zevsom i Hadom vlada svijetom¹. Po starijim predanjima Posejdon je najstariji od braće vladara², a izvestan broj naučnika je sklon da u njegovoj ličnosti vidi samog boga neba, Zevsu, samo u užoj i specijalizovanoj funkciji. Oba božanstva su veoma stara, a Demetra se, kao primarno božanstvo plodnosti, može smatrati jednim od najstarijih, koje verovatno vodi poreklo iz pregrčke, egejske religije i to možda još iz neolitskog doba (6–4 milenijum pr. n. e.). Za ime Posejdonovo smatra se da je indoevropskog porekla³, što ćemo kasnije i objasniti.

Pre nego što pristupimo etimologiziranju imena ovih božanstava, pozabavićemo se nekim opštim odlikama svakog od njih. Da pođemo obrnutim redom i počnemo sa Posejdom, budući da su podaci o njemu nešto obilniji.

15 Kult Posejdona je veoma složen, i funkcije koje mu se pripisuju u istorijsko vreme svakako su sekundarne, nastale kao posledica stapanja sa drugim božanstvima. Prvo bi trebalo krenuti od njegovih kulturnih epiteta *Ἐνοσίχθων* i *Ἐννοσίγαιος* koji ga označavaju kao „onoga koji pokreće zemlju i izaziva zemljotrese”. Dakle, primarno, Posejdon se povezuje sa zemljom. Ovi kultovi su veoma stari i vode poreklo još iz mikenskog perioda. U obliku za dativ *e-ne-si-da-o-ne = enesidaonei*, koji se čita na tablicama Kn. M 719. 204=Cg i 704=Cg (ako je čitanje tačno) može se sasvim jasno prepoznati Posejdonov kulturni naziv *Ἐννοσίγαιος*⁴. Kulturni naziv *Γαίης* takođe povezuje Posejdona sa zemljom i označava ga kao „onoga koji drži zemlju, zemljodržca”. Posejdon, moćni gospodar mora (*Ποσειδῶν Πελάγως*) postaje tek sekundarno u kasnijem periodu⁵. Možemo reći da je Posejdon prvenstveno božanstvo voda i to isključivo kopnenih, a njegovo povezivanje sa zemljom objašnjava se značajem koji voda ima za vlažnost zemlje, a samim tim i za njenu plodnost. Ako se pođe od činjenice da je Posejdon izvorno grčko božanstvo drevnih Ahejaca, onda je sasvim jasno da je on prvo morao biti samo bog kopnenih voda, jer izgleda da prva

¹ D. Srećević – A. Čermanović–Kuzmanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Beograd 1979, str. 355 – dalje GRM.

² Hesiod, *Teogonija*, 453. stih i dalje.

³ Dž. Čedvik, *Mikenski svet*, Beograd 1980, str. 136, dalje Čedvik, *Mikenski svet*.

⁴ M. Ventris, J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge 1973, str. 309, dalje Docum.

⁵ GRM str. 356.

grčka plemena koja su se doselila na nove teritorije nisu znala za more. To se zaključuje na osnovu toga što sve reči koje označavaju velike vodene površine (mora, okeane) nisu grčke već su pozajmljene. Izgleda da su Grci tek nakon dolaska u nove teritorije svome božanstvu kopnenih voda pridodali još jednu funkciju te je on postao i bog svih vodenih površina na zemlji. Dakle, sreli smo se sa jednim grčkim božanstvom voda koje se povezuje sa zemljom i time jednim delom zadire i u sfere božanstva plodnosti u njegovom najširem značenju. Kao otelotvorenje jedne pojave iz prirodne oblasti, ono je nesumnjivo veoma staro i na starinu ovog božanstva ukazuju i kritsko-mikenske tablice na kojima se njegovo ime jasno čita. U Pilu on je božanstvo koje prima *dosmoi* i to na tablicama 169=Es 646 i 171=Un 718: *sa-ra-pe-da po-se-da-o-ne / do-so-mo*⁶. Njegovo ime često srećemo i u oblicima *po-se-da-o*, genitiv *po-se-da-o-no*, dativ *po-se-da-o-ne* (Ποσειδάωνιος, Ποσειδώνιος)⁷. Čitanje reči *po-se-da-o-ne* ne dopušta prisustvo digame koja se sreće u korintskom obliku sa dentalom u drugom sloju Ποτεῖδα(φ)ων i oblici na -δαφων su verovatno sekundarna obrazovanja. U mikenskom se takođe (klasični jonski Ποσδηϊος) sreću derivati sa *i-* mesto *ei-* u drugom sloju u obliku *po-si-da-i-jo*, na tablici Py 172=Kn 02⁸. Kao interesantan podatak treba navesti i oblik *po-si-da-i-je-u-si* = *posidaieusi* koji je ustvari dativ množine koji se čita na piloskoj tablici 172=Kn. 02⁹.

Sada se vratimo Demetri u čijoj suštini kulta leži ideja rađanja i umiranja vegetacije. U predstavi Kore, kćerke žita, označeno je seme u zemlji, a u predstavi Demetre, majke žita, zrelo klasje¹⁰. Kao boginja plodnosti i žita ona se tesno vezuje sa zemljom, a ponekada se i poistovećuje sa njom. Prema tome, razumljiv je njen htonski karakter kao boginje podzemlja. U nekim slučajevima ona je boginja puštoši koja se povezuje sa smrću. Na to posebno ukazuje atinska upotreba reči Δημήτρεω „Demetrini ljudi”, koja se koristi kao eufemizam na smrt. Na njen htonski karakter ukazuju i pojedini atributi koji su joj dodeljeni. To se posebno odnosi na buktinju i zmiju, dok ostali atributi kao klasje, mak i žito ukazuju na njene funkcije boginje plodnosti¹¹.

Interesantna je i iznenađujuća činjenica da Demetrino ime nije zabeleženo na tablicama iz kritsko-mikenskog perioda. Iz toga bi se izvukao zaključak da ona u tom periodu nije postojala, što je više nego apsurdno. Kao indoevropsko božanstvo plodnosti ona je morala postojati, samo možda, u prividno izmenjenom obliku ili

⁶ Docum. str. 323.

⁷ Chantraine, Dictionnaire étymologique de la langue grecque, Paris 1974, str. 930 – dalje Diction.

⁸ Docum. str. 287.

⁹ Docum. str. 287.

¹⁰ GRM str. 109/10.

¹¹ GRM str. 110.

pod drugim imenom. Na tablici Py 114=En 02 sreće se reč *da-ma-te* koju su neki skloni da čitaju kao Demetra. Iz konteksta je sasvim očigledno da se tu ipak ne radi o imenu kakvog božanstva, te je reč tumačena kao naziv za posebnu klasu ljudi *damartes*¹². Međutim i od ovog se tumačenja moralo odustati, jer ne postoji ideogram za muškarca ili ženu koji bi podržao ovu pretpostavku. Moramo se upitati pod kojim imenom se krije ovo prastaro božanstvo na kritsko-mikenskim tablicama? Oblikom *potniai* (Πότνιαι) Grci su označavali Demetru i njenu kćerku, i izgleda da su one produžile prehelenski kult Majke Zemlje. Prema tome, Demetra koja se krije pod nazivom *po-ti-ni-ja* na mnogim tablicama bila bi posvedočena i na tim tablicama¹³. Međutim, moramo biti veoma oprezni, budući da se nazivom *po-ti-ni-ja* = Πότνια, što znači „gospodarica” i „gospođa”, označavaju i neka druga ženska božanstva¹⁴. Na tablici iz Knososa 208=V 52 u obliku za dativ *a-ta-na-po-ti-ni-ja* prepознајemo homerski oblik Πότνι 'Αθηναίη¹⁵, dakle povezuje se samo sa Atinom. Kao što vidimo, i ovo je objašnjenje veoma problematično i neizvesno.

Sada da se vratimo samim imenima ovih božanstava, Posejdona i Demetre, i da navedemo nekoliko pokušaja da se otkrije značenje tih imena. Da pođemo ponovo od Posejdona.

Postoji nekoliko hipoteza koje tumače značenje njegovog prirodnog imena. Iz primera da pojedini dijalekatski oblici mesto – σ – u drugom sloju beleže dental (arkadski oblik beleže čk i H – Ποχοιδάν), pa imamo oblike Ποσειδάων i dorski Ποτειδάν, pokušava se prvi deo reči protumačiti kao ποταμός (reka) ili πόσις (pijenje)¹⁶. Objašnjenje za drugi deo reči u ovom slučaju ne postoji. Ipak najrasprostranjenija je Krečmerova¹⁷ hipoteza koja polazi od činjenice da bi prvi deo reči mogao biti indoevropski, i Posejdonovo ime je protumačio kao „gospodar ili verenik zemlje”, od *ποτευ/δās (grčki πόσις „muž”, latinski pridev *potis* „sposoban” i staroindijski *patiḥ* „gospodar”). Ako pretpostavimo da je prvi deo reči od πόσις – muž, onda se javlja jedna poteškoća kao objasniti drugi slog –ei? Za to se našlo rešenje da bi to mogao biti vokativ *pōtei* „gospodar”, što je donekle prihvatljivo¹⁸. Što se tiče drugog dela reči δās – po Krečmerovom tumačenju isti oblik srećemo i u Demetrinom imenu (Δημήτηρ, dorski Δᾰμάτηρ), i ima isto značenje kao i γῆ – „zemlja” odnosno dorski γᾰ –¹⁹. U drugom delu Demetrinog imena Krečmer

¹² Docum. str. 242.

¹³ Čedvik, Mikenski svet, str. 114.

¹⁴ Čedvik, Mikenski svet, str. 143.

¹⁵ Docum. str. 311.

¹⁶ Diction. str. 930.

¹⁷ Diction. str. 931.

¹⁸ Čedvik, Mikenski svet, str. 136.

¹⁹ Diction. str. 930.

nesumnjivo vidi reč μήτηρ dorski μάτηρ od * māter „majka“ i time njeno ime prevodi „majka zemlja“²⁰. Logički shvaćeno, tumačenje Posejdonovog imena kao „gospodar ili verenik (muž) zemlje“ moguće je ako se obrati pažnja na činjenicu da Posejdon oličava samu vodu, elemenat koji zemlji daje plodnost. Takođe i značenje Demetrinog imena je logički moguće, jer ona u suštini oličava samu zemlju, onu koja daje plodnost i njeni česti epiteti su Ἀνησιδώρα, Κουροτρόφος, Χαμύνη, Χθονία (u Olimpiji), dakle oni isti koji se pridodaju i kultu Majke Zemlje Iη²¹. Međutim, sa jezičke strane, tumačenje je neosnovano jer do sada nigde nije dokumentovana ova zamena konsonanata (γ → δ) tako da se ovo Krečmerovo tumačenje više može shvatiti kao pokušaj tumačenja jednog imena, nego kao stvarno tumačenje. Kod imenice γῆ „zemlja“ srećemo u antičkoj prozi i oblik γαῖα i samo jedan kiparski akuzativ plurala ζᾶς koji pokazuje nekakvo odstupanje, ali ono nema veze sa ovom problematikom.

Postoji jedna hipoteza koja Demetrino ime tumači kao „majka kuće (porodice)“, što je u skladu sa njenom funkcijom (sekundarnog karaktera) zaštitnice porodice. Prema ovoj hipotezi ime je nastalo od *Δᾶς-μάτηρ, tj. od indoevropskog korena *d̥h₂s-māter. U grčkom jeziku starije je stanje dokumentovano u tesalskom obliku za dativ Δαμμάτερι koji pokazuje geminatu μμ koja je nastala od σμ. Dakle, u prvom delu bi se javljao nulti stepen indoevropskog korena *dem „kuća, dom“ (δόμος, δέμω)²².

- 18 Opet, po trećoj hipotezi, ime se Demetrino tumači kao „majka ječma“ pri čemu se prvi deo reči dovodi u vezu sa δηαί „ječam“²³.

Na žalost, ovo su samo pokušaji koji nisu pouzdani sa logičnog aspekta, jer je čudnovato da se ime jedne boginje plodnosti koja oličava Majku Zemlju izvodi od nekih sekundarnih njenih funkcija, što bi dovelo i do problema anahronizma. Ovde ćemo izuzeti ovu poslednju hipotezu koja se čini prilično verovatnom.

Međutim, da se ipak vratimo zagonetnom elementu δᾶ-. On je, kako smo videli, posvedočen u imenima Posejdona i Demetre i u još samo jednom slučaju: kod Eshila, Euripida i Liričara Teokla. Mesta kao što su φεῦ δᾶ²⁴, οἰοῦ δᾶ φεῦ²⁵, ἀλ-εὺ δᾶ²⁶, αὐ δᾶ²⁷ zadavala su velike muke prevodiocima tragedija. U kriku Ka-

²⁰ Diction. str. 272.

²¹ L. R. Farnell, *The Cults of the Greek States*, Oxford 1896, I i III, 1907, str. 30 – dalje, Farnell, *The Cults*.

²² Diction. str. 279.

²³ Farnell, *The Cults*, str. 29/30.

²⁴ 1296. stih iz Euripidovih *Feničanki*.

²⁵ 874. stih iz Eshilovih *Eumenida*.

²⁶ 567. stih iz Eshilovog *Okovanog Prometeja*.

²⁷ Teokle liričar.

sandrinom iz Eshilovog *Agamemnona*²⁸ ὄτοτοτοῖ ποποῖ δᾶ ne otkrivamo ništa poznato. Sve reči su krajnje nejasne i ne mogu se protumačiti. Možemo samo naslutiti značenje uzvika φεῦ koji je uzvik ili ljutine ili bola (jao, joj) ili uzvik čuđenja i divljenja (ao, ej). Dakle, elemenat δᾶ tu srećemo u nekakvim konstrukcijama i bolno zazivanje zemlje, roditeljice svega postojećeg. Grci i danas upotrebljavaju izraz *ορορορορο* za nešto loše, nešto što je nedolično, uz odgovarajuću gestikulaciju, i tome ne znamo značenje. Značenje uzvika i nama samima na našim jezicima nije sasvim jasno. Zašto je uzvik bola *jao* i *joj*? Mislim da je tu teško dati logičan odgovor, a još je teže to značenje otkriti u jednom jeziku koji se govorio pre toliko vekova. Varijacije prevoda tih uzvika kod tragičara oblast su koja dopušta bezbroj individualnih tumačenja.

Kao nekakav zaključak možemo izvesti logičnost interpretacije elementa kao „zemlja“, ali sa jezičke strane je to nedopustivo. Setimo se samo spomenute tablice Kn. M. 719, 204=Cg i 704=Cg., gde u dativu *e-re-si-da-o-ne* prepoznajemo kulturni naziv Posejdona Ἐννοσιῶδας „onaj koji drži zemlju“, što je po značenju isto sa mlađim oblikom Ἐννοσίγαιος. Očigledno je prvi deo reči identičan, dok je oblik γαῖα zamenio problematični elemenat δᾶ. Međutim, značenje ostaje isto. Ne može li se Ἐννοσιῶδας smatrati starijim oblikom, gde δας- stvarno znači „zemlja“, pa je kasnije, kad je reč postala arhaičnom, zamenjena sa mlađom γαῖα istog značenja? To bi moglo da bude, ali to još uvek nije nikakav dokaz. I ovaj problem ostaje i dalje predmet oko koga će se sporiti mnogi naučnici, jer se poseduje veoma malo podataka koji bi pomogli pri njegovom rešavanju.

Ljiljana Vulović

LITERATURA

- P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris 1974.
 Dž. Čedvik, *Mikenski svet*, Beograd 1980.
 L. R. Farnell, *The Cults of the Greek States*, Oxford 1907.
 D. Srejić, A. Cermanović-Kuzmanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Beograd 1979.
 M. Ventris, J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge 1973.

²⁸ 1072. stih iz Eshilovog *Agamemnona*.